

ПАЛТАВА

Прысвячэнне

The raver and glory of the war,
Faithless, as their vain votaries, men
Had pass'd to triumphant Czar.

Byron¹

Табе — ды голас музы цёмнай
Ці закране твой чуткі слых?
Ці ўловіш ты душою скромнай
Палёт сардэчных дум маіх?
Ці прысвячэнне ад паэта,
Як і калісь яго любоў,
Пакінеш зноў ты без прывета
І не прызнаеш яго слоў?

Пазнай жа хоць былыя гукі —
10 Калісь была ты рада ім —
І думай, што і ў дні разлукі
У лёсе зменлівым маім
Твая сумотная пустыня,
Апошні гук тваіх размоў —
Адзін мой скарб, адна святыня,
Мае душы адна любоў.

Песня першая

Багаты, слынны Качубей,
Яго лугі — разгон прастору;
Там табуны яго каней

¹ Магутнасць і слава вайны, зменлівыя, як і іх суетныя паклоннікі — людзі, перайшлі на бок трыумфуючага цара. Байран.

20 Пасуцца вольна, без прызору.
Вакол Палтавы хутары
Яго атулены садамі.
Жыве ў раскошы і ў дабры,
І п'е і есць на серабры,
І шмат багацця пад замкамі.
Ды Качубей багат і горд
Не даўгагрывымі канямі,
Не золатам, данінай орд,
І не фамільнымі дварамі,
30 А ганарыцца Качубей
Красуняй дочкаю сваей.

І сапраўды: ў Палтаве ўсёй
Няма красы, Марыі роўнай.
Яна свяжутка, як вясной
Прывабны цвет цішы дуброўнай.
Як топаль кіеўскіх вышынь,
Яна страйна. Яе парывы
Нагадваюць то рэчкі пlynь,
То лебедзі ход між глыбінь,
40 То быстрай лані бег імклівы.
Як пена, персь яе бяла.
Вакол высокага чала,
Як хмары, локаны чарнеюць.
Э яе вачэй зоры глядзяць;
Як ружа, вусны яе рдзеюць.
Ды не адна красы пячаць —
Імгненны цвет! — пагудкай шумнай
Прызнана ў ёй, ухвалявана:
Усюды славіцца яна
50 Дзяўчынай скромнай і разумнай.
Затое знатных жаніхоў
Ёй шле Украйна і Расія;
Ды ад вянца, як ад акоў,
Бяжыць пужлівая Марыя.
Адмоўны сказ ўсім жаніхам —
І вось сватоў шле гетман сам.

Стары ён, змучаны гадамі,
Вайною, клопатам, трудамі,

Пачуцці ж ў ім кіпяць, і зноў
60 Мазепа пазнае любоў.

Імгненна сэрца маладое
Гарыць і гасне, і міласць
У сэрцы тым не новы госць —
Штодня пачуцце ў ім другое.
Не так паслушна, не злягла,
Не так раптоўнасцю запала
Палае сэрца старыка,
Што плынь гадоў загартавала.
Упарта, спакваля яно

70 Праходзіць палкасці гарно,
Ды позні жар яго не стыне,
Хіба з жыццём ужо пакіне.
Не серна ў потайнае места
Бяжыць, арла пачуўшы лёт,
Адна стаілася нявеста,
Дрыжыць, чакаючы прыгод.

І, ўся паўнютка абурэннем,
К ёй маці йдзе і з дрыгаценнем,
Схапіўшы руку, кажа ёй:
80 «Дзе стыд яго! старызна хцівы!
Ці можна?.. Не, пакуль мы жывы,
Не, ён не ўчыніць намер свой!
Павінны быць аховай дружай
Свае хрышчэнніцы, а ён —
Вар'ят! — на схіле сваіх дзён
Уздумаў стацца яе мужам!»
Марыя дрогнула. Вакол
Ёй свет заслаўся цьмой магільнай,
Пахаладзела і бясільна
90 Упала дзеўчына на дол.

Яна ачнулася, ды зноўку
Закрыла вочы і ні слоўка
Не кажа. Бацька з маткай ёй
Шукаюць сэрца заспакоіць
І разагнаць ліхі настрой,
Трывогу, смутных думак рой.
Дарма. Цалюткія два дні

Была Марыя, бы ў агні,
І не піла яна, не ела,
100 Хадзіла плачучы, як цень,
І не сплючы. На трэці дзень
Яе святліца апусцела.

Ніхто не знаў, калі і як
Сышла яна. Адзін рыбак
Чуў конскі тупат а той ночы,
Казацкі голас і дзявочы,
Ды ранкам след васьмі падкоў
Адбіўся на расе лугоў.

Не толькі пух юнацкіх шчок
110 Ды кучмы русыя, вітыя,
Падчас і старца строгі зрок
І валасы яго сівыя
У мары палкае красы
Кладуць прывабу галасы.

І вось да слыху Качубея
Прыйшла, як з грому, навіна:
Забыла гонар, стыд яна —
Яна ў абнімках ліхадзея!
Ганьба!.. Бацькі — ды як жа ім
120 Паверыць гутаркам людскім?
І толькі зараз праўда гэта
Раскрыта ў жудасці сваёй.
І толькі зараз зразумета
Душа бяглянкі маладой.
І толькі зараз стала яўна,
Чаму ўнікала самапраўна
Яна замуства, як акоў,
Тамленнем тайным уздыхала
І ўсе залёты жаніхоў
130 Маўчаннем гордым сустракала,
Чаму так ціха за сталом
Яна за гетманам сачыла,
Калі бяседа гаманіла,
Як чаша поўная віном;
Чаму яна заўжды спявала
І тыя песні, што ён сам

Складаў, няведамы людзям,
Калі і слынь яго не знала;
Чаму не з дзеўчаю душой
140 Яна любіла конны строй,
Ваяцкі звон літаўраў, клікі
Прад бунчуком і булавой
Яго, Украіны ўладыкі.

Багаты, знатны Качубей,
Даволі ёсць яго людзей.
Сваю абмыць ён можа славу,
Падняць ён можа ўсю Палтаву;
Раптоўна срэдзь яго харом
Набегчы можа ён, як гром,
150 І помстай бацькі ліхадзею
Ён можа вернаю рукою
Ўсадзіць... ды намысел не той
Хвалюе сэрца Качубею.

Была то цяжкая пара,
Калі Расія ў змогах сілы,
Яшчэ разгортваючы крылы,
Мужнела з геніем Пятра.
Суровы быў у справе славы
Настаўнік дан ёй. Не адзін
160 Урок нягаданы, крывавы
Задаў ёй шведскі паладзін.
Але ў іспытах доўгай кары
Акрэпла Русь, знёшы удары.
Так цяжкі молат на свой лад,
Б'ючы шкло ў друз, куде булат.

Вянчаны славаю бясплоднай,
Над багнай Карл ступаў халоднай,
Ён шоў вайною на Маскву
І гнаў расійскія дружыны,
170 Як гоніць віхар пыл даліны
І хіліць пыльную траву.
Ён шоў дарогай, дзе ў дні нашы
Больш сільны вораг кінуў след,

Адпіўшы боль з падзення чашы
І загубіўшы славы цвет.

Быў неспакой на Украіне.
Пажару іскра ў ёй не стыне.
Сябры крывавай старыны
Народнай прагнулі вайны
180 І, патрабуючы пыхліва,
Каб гетман волі даў прастор,
Качаў на Карла нецярпліва
Іх легкадумнасці задор.
Вакол Мазепы разліваўся
Мяцежны гул: «Пара! пара!»
Ды стары гетман заставаўся
Адданым службаю Пятра.
Захоўваючы, як звычайна,
Суровасць, ведаў ён Украйну,
190 Нібы нічога не зважаў.
І раўнадушна піраваў.

«Што ж гетман?— моладзь гаманіла:—
Ён аслабеў, ён дужа стар,
Гады, турбота загасіла
Былы агонь яго і жар.
Нашто дрыгучаю рукою
Яшчэ ён носіць булаву?
Цяпер бы грывнуць над вайною
На ненавісную Маскву.
200 Калі б стары той Дарашэнка,
Ці Самайловіч малады,
Ці наш Палей, ці Гардыенка
Ды мелі сілу, дык тады
У снезе дальняе чужыны
Не прападалі б казакі
І нашай сумнае краіны
Ўжо вызваляліся палкі».

Так у свавольнасці запала
Бунтоўна моладзь наракала
210 І небяспечных прагла дзён,
Забыўшы гнёт былы, палон

Свае айчыны, яе гора,
 Багдана бітвы, дагаворы
 І часаў дзедаўскіх разгон;
 Ды старасць ходзіць асцярожна
 І падазронасці паўна:
 Чаго дзе нельга і што можна
 Не зразу выкажа яна.
 Хто сойдзе ў глыбіню марскую
 220 Пад цяжкім сховам ледзяным?
 Хто вострым розумам сваім
 Пранікне ў бездань патайную
 Душы няшчырай? Думкі ў ёй,
 Плады развагі волі злой,
 Ляжаць, стаіўшыся глыбока.
 І намысел пары былой,
 Быць можа, спее адзінока.
 Як знаць? Ды чым Мазепа злей,
 Чым сэрца ў ім хітрэй, фальшывей,
 230 Тым з віду ён яшчэ жычлівей
 І ў абыходжанні прасцей.
 Як ён умее самаўладна
 Прывабіць сэрцы, адгадаць,
 Валодаць думкамі дарадна,
 Чужыя тайны разглядаць!
 З якой даверлівасцю хцівай,
 Як дабрадушна на пірах
 З старымі, старац гутарлівы,
 Шкадуе ён аб прошлых днях.
 240 Сваволю славіць са свавольным,
 Улады ганьбіць з недавольным,
 З зацятым слёзы ліць гатоў,
 З глупцом падзеліць час размоў.
 Не многім, можа быць, вядома,
 Што дух яго неўгаманім,
 Што рад адкрыта, патаёма
 Ён шкодзіць недругам сваім.
 Што крыўды ні адной ніколі,
 Як ён жыве, не забываў.
 250 Што ў далеч намер злое волі
 Старык пыхлівы закідаў;
 Што ён не ведае святыні,

Што ён не помніць міласціны,
Што ён не даражыць нічым,
Што кроў гатоў ён ліць, як воду,
Што не шануе ён свабоду,
Што для яго айчына — дым.

Здаўна ўжо намысел жахлівы
У сэрцы тоіць злы старык,
260 Але зрок востры, абурлівы
Варожы зрок яго пранік.
«Не, злы драпежнік, не, гад подлы! —
Скрыгоча ў мыслях Качубей:—
Я не крану змяінай кодлы,
Цямніцы дочухны маей.
Не стлееш ты сярод пажару,
Ты не падохнеш ад удару
Казацкай шаблі, люты гад:
У рукі возьме цябе кат.
270 Ў крыві, у марным запіранні,
На дыбе ў жорсткім катаванні
Ты праклянеш і дзень і час,
Калі дачку хрысціў у нас,
І пір, калі пачосткі чашу
Табе я споўна наліваў,
І ноч, калі галубку нашу,
Стары каршун, ты заклаваў!»

Так! былі часы: з Качубеем
Дружыў Мазепа, і тады,
280 Як за сталом соль, хлеб з алеем,
Дзялілі радасці плады.
Не раз іх коні ў бой суровы
Імчалі побач праз агні,
І часта доўгія размовы
Сам-насам ткалі ў цішыні.
Прад Качубеем гетман прагны
Сваёй душы мяцежнай багны
У тых размовах адкрываў,
Аб надыходзячых змяненнях,
290 Перагаворах, абурэннях
У цьмяных словах намякаў.

Так, было сэрца Качубея
У той час прыязна яму.
Цяпер у ім жар злобы спее,
Цяпер жаданню аднаму
Яно паслушна. Ён галубіць
Адну мысль днём і ўцемачку:
Ці згіне сам, ці яго згубіць
І возьме помсту за дачку.

300 Але палаючую злобу
Ён моцна ў сэрцы захаваў,
Бяссілле, гора і жалобу
Цяпер ён к смерці скіраваў.
Ён зла Мазепу не жадае;
Віна ўсяму — дачка адна.
Ён і дачцы грэх адпускае:
Хай богу дасць адказ яна,
Свой дом зняславіўшы ганьбою,
Забывшы неба і закон...

310 Між тым, заняты барацьбою,
Сярод сваіх шукае ён
Сабе таварышоў адважных,
Выпрабаваных, непрадажных.
Прызнаўся жонцы ён ва ўсім —
Даўно ён марыць аб адным
І ўжо данос цішком рыхтуе.
Жаночай злосці ўся паўна,
Гарыць той помстай і яна,
Ад мужа помсты патрабуе
320 У час начны, на ложы сну,
У сэрцы песціць мысль адну —
Пра кару шэпча, дакарае,
І слёзы горка лье старая,
І клятвы трэбуе святой —
І Качубей клянецца ёй.

Удар абдуман. З Качубеем
І смелы Іскра заадно.
Абодва думаюць: «Здалеем,
І вораг зрынецца на дно.
330 Ды хто ж агнём запалымее,
Гарлівасць маючы к дабру,

Данос на сільнага зладзея
Непракананаму Пятру
Да ног паложыць, не знямее?»

Паміж палтаўскіх казакоў,
Дзяўчом няшчасным непрызнаных,
Адзін даўно, з малых гадоў
Кахаў яе самааддана.
Вячэрняй, ранічнай парой
340 На роднай рэчцы, пад гарой,
У цені вішань ці чарэщань
Бывала ён яе чакаў
І ў тым чаканні гараваў
І быў спатканнем з ёй суцешан.
Ён без надзей кахаў яе,
Не дакучаў ён ёй мальбою:
Знявагі б ён не знёс свае.
Калі наплылі чарадою
К ёй жаніхі, ён з іх радоў,
350 Панылы, сумны, аддаліўся.
І вось калі між казакоў
Ганебны слых аб ёй расплыўся
І безжалосна гамана
Яе са смехам шальмавала,
І тут над хлопцам захавала
Правы абыкляя яна.
Але калі хто, хоць выпадкам,
Пры ім Мазепу называў,
То ён бляднеў, згрызаўся ўкрадкам
360 І вочы ў землю апускаў.

Хто ў зорнай чуткай цішыні
Так позна едзе на кані?
Чый гэта конь няўтомны, ладны
Бяжыць па стэпу неаглядным?

Казак на поўнач шлях дзяржыць,
Казак не хоча адпачыць
Ні ў чыстым полі, ні ў дуброве,
Ён вір прайсці напагатове.

Як шкло, булат яго блішчыць,
370 Мяшок за пазухай бразчыць,
Не спатыкнецца конь імклівы,
Бяжыць, памахваючы грывай.

Чырвонцы — помач для ганца.
Булат — пацеха малайца,
Імклівы конь — пацеха зноў жа,
Ды шапка для яго дарожай.

За шапку ён пакінуць рад
Каня, чырвонцы і булат.
Аддасць ён шапку толькі з бою,
380 Ды й то з удалай галавою.

Чаму ён шапкай даражыць?
Таму, што ў ёй данос ляжыць.
Данос на злога ліхадзея
Цару Пятру ад Качубея.

Гразы не чуючы, між тым,
Не патрывожаны нічым,
Мазепа здрайства не спыняе.
З ім разам езуіт, і ён
Мяцеж народны учыняе
390 І хісткі суліць яму трон.
У цьме начной, у тайным зборы
Вядуць яны перагаворы
І здраду цэняць між сабой.
Складаюць цыфр універсалаў,
Гандлююць царскай галавой,
Гандлююць клятвамі васалаў.
Сюды ў палац якісь дзядок,
Жабрак таемны, скулься ходзіць,
І Орлік, гетманаў дзялок,
400 Яго прыводзіць і выводзіць.
Усюды сеюць тайна муць
Яго падкупленыя слугі:
На Дон яны ў казаччы кругі
Мяцеж з Булавіным нясуць:
Там абуджаюць орд адвагу;

Там, за парогамі Дняпра,
Пужаюць вольную ватагу
Самадзяржаўнасцю Пятра.
Мазепа ўсюды зазірае
410 І пісьмы шле ад краю ў край,
Пагрозай хітра падымае
Ён на Маскву Бахчысарай.
З ім польскі круль інтэрас мае,
З ім і ачакаўскі паша,
У станах Карл і цар. Не знае
Граніц праступная душа.
Ён думкай думку развівае,
Вярней рыхтуючы удар.
У ім не слабне воля злая,
420 Неўгаманім праступны жар.

Ды як ён дрогнуў, як ускочыў,
Калі прад ім раптоўна ў вочы
Нібы скаціўся гром. Яму,
Расіі ворагу таму,
Вяльможы рускія прыслалі
Ў Палтаве пісаны данос,
І замест праведных пагроз,
Як той ахвяры, спачувалі.
Цар, заклапочаны вайной,
430 Данос той лічачы маной,
Яго пакінуў без увагі,
І сам ён Юду суцяшаў
Ды злобу шумам карнай плягі
Надоўга сцішыць абяцаў.

Мазепа ў болесці прытворнай
Цару шле голас свой пакорны:
І знае бог і бачыць свет —
Ён, бедны гетман, дваццаць лет
Цару служыў душою вернай,
440 Яго шчадротаю нязмернай
Асыпан, высака паднят...
Бязглузда, слепа зло людзіны!..
Ці ж ён пры дзверах дамавіны
Пачне учынкі чорных здрад

І будзе цьмяніць сваю славу?
 Хто ў абурэнні Станіславу
 Адмовіў, помачы не даў?
 Ён адхіліў вянец Украіны,
 А дагаворы, пісьмы, тайны
 450 Цару законна адаслаў.
 Хіба не ён намовам хана
 І цараградскага султана
 Быў глух? Стараннем гаручы,
 Каб царскіх ворагаў змагчы,
 Заўсёды рад быў меч крывавіць,
 Турбот жыцця ён не жалеў,
 І зараз вораг злюбны смеў
 Яго сівіны так зняславіць.
 І хто? хто? Іскра, Качубей!
 460 Так доўга будучы сябрамі!
 І з крыважэрнымі слязамі,
 У жорсткай дзёрзкасці сваёй
 Іх смерці прагне ліхадзей.
 Чыей... старык ліхі, зацяты!
 Чыю ж дачку ласкае ён?
 Але без жалю гоніць вон
 Ён сэрца голас непрыняты.
 Ён кажа: «Не! у той цяжбе
 Няроўна сілы, неразумны!
 470 Ён сам, гардлівец неадумны,
 Тапор сам вострыць на сябе.
 Куды бяжыць, закрыўшы вочы?
 На што надзеі класці хоча?
 Або... ды доччына любоў
 Жыцця бацькоўскага не купіць.
 Любоўнік гетману саступіць,
 А не — мая пральецца кроў».

Марыя, мілая лілея,
 Краса ўкраінак маладых!
 480 Ці знаеш ты, якога змея
 Ласкаеш на грудзях сваіх?
 Якой жа ўладаю нязнанай
 Ты моцна так прыцягнена?
 Каму ў ахвяру аддана?

Яго кучматыя сівіны,
Яго глыбокія маршчыны,
Яго бліскучы зрок-пагляд,
Яго размоў падступных чад
Табе за ўсё, за ўсё дарожай —
490 І маці ты забыць магла,
І за спакуслівае ложа
Ты родны дом свой аддала.
Сваімі дзіўнымі вачамі
Цябе старык прычараваў,
Сваімі ціхімі славамі
Тваё сумленне пахаваў.
Ты на яго ў зачараванні
Узводзіш свой аслеплы зрок,
Табе ў зняслаўленым каханні
500 Салодкім стаўся горкі сок.
Ты ў безразважным захапленні
Ім як цнатлівасцю гарда.
Прыгожасць дзеўчага стыда
Ты страціла ў сваім падзенні...

Што погалас? што сорам ёй?
Што для яе людскія словы,
Калі ён, гетман сам суровы,
Прад ёю нікне галавой,
Калі ён з ёю забывае
510 І свайго лёсу клопат, шум,
Ці тайнасць смелых, грозных дум
Ёй, кволай дзеўчы, адкрывае?
І дзён нявінных не шкада,
Ды сэрца ёй адна нуда
Падчас, як хмара, зацямняе:
Яна паных прад сабой
Айца і матку уяўляе;
Яна праз слёзы бачыць іх,
У горкай старасці адных,
520 І нібы скаргі іх чытае.
О, калі б ведала яна
Аб тым, што знала ўся Украйна!
Ды ад яе яшчэ адна
Захована ліхая тайна.

Песня другая

Мазепа хмур. Адум яго
Трывожаць мары чорным роем.
Марыя з ласкай, з непакоем
Глядзіць на гетмана свайго,
Шчакой прынікшы да каленяў,
Каб сум пяшчотамі суняць.
Дарма: панурых яго ценяў
Яе каханню не сагнаць.
Не кранут ён яе адданнем,
10 Няўважна ў дол утупіў зрок,
І ёй на ласкавы папрок
Нямым адказвае маўчаннем.
Пачуцці лепшыя яе
Зняважыў ён. Яна ўстае
І кажа з гнеўным хваляваннем:

«Паслухай, гетман: для цябе
Забыла я пра ўсё на свеце,
Каханню верная, кляцьбе,
Адно і мела я на мэце:
20 Тваё каханне. З-за яго
Я шмат утраціла чаго,
Ды ні аб чым я не шкадую.
Ты помніш — ноч? У той цішы
Спазнаў ты жонку маладую...
Хіба ж не кляўся мне, скажы?
Чаму ж мяне ты не кахаеш?»

М а з е п а

Мой друг, несправядліва ты,
Пакінь вар'яцтва чмут пусты —
Дарма сама сябе згрызаеш.
30 Не, душу палкую тваю
Хвалююць, асляпляюць здрады.
Марыя, вер: цябе люблю,
Кахаю болей славы, ўлады.

М а р ы я

Няпраўда: мне ты кажаш казкі —
Раней былі мы неразлучны,

Цяпер табе не мілы ласкі,
Цяпер яны табе дакучны.
Ты цэлы дзень паміж старшынь...
Піры, раз'езды — я забыта;
40 Ты доўгай ноччу ці адзін,
Ці з жабраком, ці ў езуіта.
Любоў пакорная мая
Адну і ведае суровасць.
Ты піў нядаўна, знаю я,
За Дульскую. Мне гэта новасць.
Хто гэта Дульская?

М а з е п а

Пакінь!

Ці ж мне, скажы, у мае годы
Шукаць падобнае прыгоды —
50 Пышлівых ласк пустых княгінь?
Ці стану я, старык суровы,
Як нейкі блазан уздыхаць,
Насіць ганебныя аковы,
Жанчын прытворствам спакушаць?

М а р ы я

Ты мне кажы без адгаворак,
Адказ праўдзіва, проста дай.

М а з е п а

Твой непакой душы мне горак,
Дык ведай праўду ўсю і знай:
Даўно замыслілі мы справу,
60 Цяпер яна кіпіць у нас.
Ды не на ўцеху і забаву,
А на змаганне спее час.
Без мілай вольнасці і славы
Узняць не смелі галавы
Мы пад апекаю Варшавы,
Пад самаўладнасцю Масквы.
Ды незалежнаю дзяржавай
Украіне быць ужо пара,
І штандар вольнасці крывавай
70 Я падымаю на Пятра.

Гатова ўсё: у перамовах
Са мной абодва каралі,
І можа я ў баях суровых
Пастаўлю трон свае зямлі.
Сяброў я маю за сабою:
Княгіню Дульскую, а з ёю
Заруку дзвюх яшчэ галоў.
Яны мой план к канцу прыводзяць.
Праз рукі іх ка мне даходзяць
80 Наказы, пісьмы каралёў.
Прызнанне важнае, нябога.
Давольна ты? Твая трывога
Ці уляглася?

М а р ы я

Мілы мой!

Ты будзеш цар зямлі сваёй!
Тваім сівінам так прыгожа
Карона прыйдзеца.

М а з е п а

Пастой!

Не ўсё прыйшло, і ўсё быць можа,—
Дзе кіне след нага мая?..

М а р ы я

Каля цябе няма мне страху:
90 Ты так магутны!.. Знаю я,
Ты споймеш трон.

М а з е п а

А калі плаху?

М а р ы я

З табой на плаху, калі так:
Цябе ж кахаю, сам ты знаеш...
Ды не: ты ўлады носіш знак.

М а з е п а

Я люб табе?

М а р ы я

І ты пытаеш?

М а з е п а

Скажы: табе хто даражэй —
Ці муж ці бацька?

М а р ы я

100

Пажалей.

Нашто пытаеш так? Трывожыць
Пытанне гэтае. Сям'ю
Забыць стараюся маю,
Я стала ёй ганьбой. Быць можа
(І думаць страшна мне аб тым!)
Айцом я проклята сваім,
А за каго?

М а з е п а

Дык я дарожай
Табе айца? Маўчыш?..

М а р ы я

О божа!

М а з е п а

Адказвай жа!

М а р ы я

Рашы ты сам...

М а з е п а

Паслухай: ну, вось калі б нам,
Яму ці мне, прыйшлося згінуць,
А ты суддзёй бы нам была,
Каго б ў ахвяру аддала,
Каго хацела б ты пакінуць?

М а р ы я

Ах, годзе! Сэрца не згрызай!
Спакуснік ты.

М а з е п а

120

Адказ давай!

М а р ы я

Ты бледны. Гутарка сурова...
О, не сярдуй! На ўсё гатова!
Я ўсё аддам табе, павер!
Ды страшны словы мне такія.
Даволі!

М а з е п а

Памятай, Марыя,
Што ты сказала мне цяпер.

Лагодна ўкраінская ноч.
Празрыста неба. Зоры ззяюць.
130 Паветра веек сонных ноч
Раскрыць не хоча. Чуць хістаюць
Лісцём таполі ў цішыні.
Спакойна месяц з вышыні
Над Белай Цэрквай бляск раняе
І пышных гетманаў сады
І стары замак асвятляе.
І ціха, ціха ўсё кругом.
Ды ў замку шопат, замяшанне.
У цёмнай вежы пад акном,
140 У цяжкім, горкім разважанні,
Закуты, Качубей сядзіць
І ў неба, пахмурны, глядзіць.

Назаўтра смерць. Але без страху
Ён мысліць аб крывавым жаху
І аб жыцці не плача ён.
Што смерць яму? Жаданы сон.
Гатоў ён легчы ў змрок магілы.
Змагае сон. Ды божа мілы!
Да ног злачынцы пасці ў прах,
150 Як тое немае стварэнне!
Царом адданым быць — о, жах! —
Царову здрадніку ў ганьбенне!
Згубіць жыццё, з ім гонар свой.

Сяброў на смерць вясці з сабой,
Чуць над труною іх праклёны,
Нявінным лёгшы пад тапор;
Варожы стрэўшы прыговор,
Упасці ў смертныя заслоны,
Не заказаўшы нікаму
160 Адпомсціць ворагу свайму!..

І ўспомніў ён сваю Палтаву,
Абыклы круг сям'і, гасцей,
Мінулых дзён багацце, славу
І песні дочухны сваей,
І дом стары, дзе ён радзіўся,
Дзе ведаў труд і ціхі сон,
І ўсё, чым жыў і весяліўся,
Што дабравольна кінуў ён.
І для чаго?
170 У замку іржавым
Ключ загрымеў — і знікнуў сон.
Няшчасны думае: вось ён!
Вось па шляху маім крывавым
Мой правадыр у смертны час,
Духоўнай болі ўрач-цаліцель,
Слуга Хрыста — ён, наш збавіцель,
Быў на крыжы распят за нас.
Яго святую кроў і цела
Прыносяць дух мой падкрапіць,
180 Каб смерці час прыняць мне смела
І да збавення далучыць.
І ў скрусе, з болесцю сардэчнай
Гатоў няшчасны Качубей
Прад усясільным і спрадвечным
Раскрыць тугу жалбы сваей.
Ды не пустэльніка святога,
Ён пазнае гасця другога:
Зноў люты Орлік перад ім
З агідным допытам сваім.
190 Пакутнік з горыччу пытае:
«Ты тут, ліхі мучыцель, шпег?
Нашто апошні мой начлег
Яшчэ Мазепа парушае?»

О р л і к

Не скончан допыт. Дай адказ!

К а ч у б е й

Я ўжо адказваў, і не раз.
Пакінь мяне.

О р л і к

Яшчэ прызнання
Пан гетман хоча.

К а ч у б е й

Але ў чым?

200 Даўно прызнаўся я ва ўсім,
Што вы хацелі. Паказанні
Мае — хлусня, я — вінават,
Я зло чыню, а гетман свят.
Чаго ж вам болей?

О р л і к

Нам вядома,
Што ты быў безлічна багат,
Што ты хаваеш скарбаў шмат
Каля Дзіканькі патаёма.
Цябе ж чакае смерць. Яна
210 Тваё багацце ўсё спаўна
Пацягне ў касу вайскавую,
Такі закон. Я ж указую
Табе на доўг апошні твой:
Дзе скарбы схованы табой?

К а ч у б е й

То праўда, так: тры скарбы-дары
Мне спацяшалі ў жыцці мары.
І першы скарб мой — чэсць была.
Скарб гэты пытка адняла.
Другі быў скарб непараўнаны —
220 Чэсць дочухны маёй каханай,
Я дзень і ноч над ім дрыжаў.
Мазепа гэты скарб украў.

Ды захаваў я скарб апошні,
Мой трэці скарб — помсту сваю.
І скарб той богу аддаю.

О р л і к

Пакінь пустыя разгалосні!
Стары! твой блізак ужо час.
Жывіся мысляю суровай
І не жартуй. Давай адказ,
230 Калі не хочаш пыткі новай:
Кажы, дзе грошы?

К а ч у б е й

Злы халоп!
Ці будзе край бязглузым сказам?
Счакай крыху. Дай легчы ў гроб,
Тады ідзі з Мазепам разам
Набытак мой, дабро лічыць
Рукамі, кроўю залітымі,
Мае падвалы ўсе бурыць,
Паліць сады, будынкi з імі.
240 Хай вас вядзе дачка мая:
Яна сама пра ўсё раскажа,
Сама ўсе скарбы вам пакажа.
Ды імем бога маю я —
Пакінь цяпер мяне ў спакою.

О р л і к

Дзе сховы скарбаў? Пакажы!
Не хочаш? Грошы дзе, скажы,
А не — дык здарыцца не тое.
Падумай: вызнач места, час.
Маўчыш? Гэй, кат, сюды! — І ўраз
250 З'явіўся кат...

О н о ч п а к у т ы !

Але дзе гетман-ліхадзей?
Куды ён збег, злачынец люты,
З змяінай совесцю сваей?
Святліца ўтульная маўкліва.
Дзяўча, няведаннем шчасліва,
Спакойна спіць, а побач з ёй

Сядзіць, панікшы галавой,
 Мазепа, ціхі і пануры.
 260 Над ім, як тлумны гоман буры,
 Віюцца думкі ўсё гусцей:
 «Загіне марна Качубей.
 Не ўратаваць яго. Чым бліжай
 Да мэты гетман, тым больш ён
 Павінен свой трымаць закон,
 Тым перад ім схіліцца ніжай
 Павінен вораг — такі свет:
 Даносчык і яго клеўрэт
 Памруць». Ды, глянуўшы на ложа,
 270 Мазепа думае: «О божа!
 Што будзе з беднаю дзяўчой,
 Калі пачуе лёсаў кары?
 Цяпер спакойны яе мары,
 Але застацца патайнай
 Не можа справа. Удар жудкі
 Сякеры ката загрыміць
 Па ўсёй Украйне. Шум пагудкі
 Вакол яе загаманіць!..
 Эх, бачу я: каму прыпала
 280 Снаваць свой шлях у барацьбе,
 Той стой адзін перад навалай,
 Не зазывай дружка сабе,
 Упрэгчы ў воз адзін няможна
 Каня і трэпеткую лань.
 Забыўся я неасцярожна:
 Цяпер плачу вар'яцтва дань...
 Усё, што ў свеце найдарожай,
 Усё, жыццё чым так прыгожа,
 Галубка мне прынесла ў дар,
 290 Мне, старцу злоснаму,— і божа!
 Які рыхтую ёй удар!»
 І ён глядзіць: на ціхім ложы
 Як соладак яе спакой!
 Як песціць сон яе любоўна!
 Раскрыты вусны, і так роўна
 Дыханне персі маладой.
 А заўтра, заўтра... У садраганні
 Адводзіць гетман свой пагляд,

Устае і ў цяжкім разважанні
300 З святліцы ціха ідзе ў сад.

Лагодна ўкраінская ноч.
Празрыста неба. Зоры ззяюць.
Паветра веек сонных ноч
Раскрыць не хоча. Ледзь хістаюць
Лісцём таполі ў цішыні.
Але дзіўныя мары-сны
Мазепу томяць. Зоры ночы,
Нібы дакорлівыя вочы,
Глядзяць з насмешкай на яго.
310 І немаведама чаго
Таполі шчыльнай грамадою,
Як суддзі, шэпчаць між сабою,
І цеплыні начной разлог
Мазепу душыць, як астрог.
І раптам... крык... ледзь чутны стогн
Нібы дзесь з замка чуе ён.
Ці то быў голас уяўлення,
Ці звера вой, ці плач савы,
Ці нейкі іншы гук жывы,
320 Але ніяк свайго ўзрушэння
Перамагчы не мог старык
І на слабы працяглы крык
Другім адклікнуўся — тым крыкам,
Якім калісь у шалу дзікім
Ён поўніў бітваў майданы,
Калі з Забелам, з Гамалеем
І — з ім... з тым самым Качубеем
Імчаўся ў полімі вайны.

Абрусам золакавых кос
330 Дзянніца сцэле схіл нябёс.
Заззялі ўзгоркі, доли, нівы,
Вярхі гаёў і хвалі рэк.
Ачнуўся ранак гаманлівы
І абудзіўся чалавек.

Яшчэ Марыно сон чаруе
І дрэма песціць, і вось чуе

Праз лёгкі сон, што нехта к ёй
Вайшоў і ног яе крануўся.
Раскрыла вочы, ды ў міг той
340 З усмешкай зрок яе самкнуўся
У ззянні коскі залатой.
Марыя рукі працягнула
І з ціхай ласкаю шапнула:
«Мазепа, ты?» Ды голас ёй
Другі адказвае... О божа!
Глядзіць і бачыць: быць не можа:
Прад ёю маці!

Маці

Цс! Маўчы.

Не загубі нас. Я ўначы
350 Сюды пранікла асцярожна
З адзінай слёзнаю мальбой.
Сягоння смерць. Табе адной
Адвесці лютасць іх і можна.
Ратуй айца!

Дачка (з жахлівасцю)

Якая смерць?

Маці

Ці ж ты нічога
Яшчэ не знаеш? Не, нябога,
Ты не ў пустыні. Мусіш знаць,
Як можа гетман страх нагнаць
360 І як ён ворагаў карае,
Як слых яму сам цар схіляе.
Але гаротную сям'ю
Ты адкідаеш для Мазепы,
Цябе я ў сне тут застаю,
Калі суд чыняць люты, слепы,
Калі чытаюць прыгавор
І бацьку ставяць пад тапор.
Як бачу, мы цяпер чужыя.
Дачка, апомніся! Марыя,
370 Бяжы, ўпадзі да яго ног.
Ратуй айца! Будзь ангел, бог.

Твой зрок забойцам руці звяжа,
Адвесці можаш ты тапор.
Малі — і гетман слова скажа:
Ты для яго забыла двор
І чэсць і бога.

Д а ч к а

Што са мною?

Айцец... Мазепа... смерць — з мальбою,
І маці ў замку тут мая...
380 Ці розум страціла свой я?
Ці гэта мары?

М а ц і

Бог з табою,

Не, не — не мары і не здань.
Няўжо не ведаеш — ты ж глянь,—
Што бацька, крыўдаю зацяты,
Ганьбы дачкі свае не знёс
І, помсты прагнасцю узняты,
Цару на гетмана данёс —
Што ў катаваннях сам, нявінны,
390 Прызнаўся ў намысле злачынным
У стыду і праз паклёп пусты,
Што ён, ахвяра праваты,
Мазепе выдан галавою,
Што прад вайскавай Грамадою,
Калі ўсявышняга рука
Яго ад кары не заслоніць,
Над плахай сёння голаў склоніць,
Што тут пакуль што бедака
У вежы томяць.

Д а ч к а

400 Божа, божа!..
Няшчасны, бедны мой айцец! —
І дзеўча падае на ложа,
Як раптам падае мярцвец.

Стракоцяць шапкі. Сцягі веюць.
Б'юць бубны. Скачуць сердзюкі,

У строях лад бяруць палкі.
Бурляць натоўпы. Сэрцы млеюць.
Дарога, як змяіны хвост,
Народу поўна, мітусіцца.
410 Срэдзь поля жудасны памост,
На ім гуляе, весяліцца,
Ахвяры прагне свае кат.
То ў рукі белыя, як хват,
Бярэ тапор у гульні дзікай,
То кіне жарт у тлум бязлікі.
Усё злілося ў шум адзін:
Жаночы крык і смех і грукат.
Вось голас жудасных навін.
І сціхла ўсё, і толькі тупат
420 Пачуўся конскі ў цішыні:
Там са сваімі сэрдыюкамі
Вяльможны гетман з старшынямі
Скакаў на вараным кані.
А там, па кіеўскай дарозе,
Павозка йшла. Туды ў трывозе
Глядзелі тысячы вачэй.
У ёй, з усімі пагаднёны,
Гарачай верай узмацнёны,
Сядзеў нявінны Качубей.
430 З ім Іскра, ціхі, безгалосы
І як ягня пакорны лёсу.
Павозка стала, і затым
Маленне гучна пачалося.
З кадзіл узняўся ўгору дым.
За душы іх у марным лёсе
Маўкліва моціцца народ,
Як за пакутнікаў. І вот
Ідуць яны, ўзышлі. На плаху
Кладзецца крыжам Качубей.
440 Як у труне, змоўк тлум людзей,
Сякера бліснула з размаху,
І адляцела галава.
Усё поле вохнула. Другая
Ёй следам коціцца, мільгае,
Крывёй акроплена трава.

Звярынай радасцю шчаслівы,
За чуб злавіў іх кат маўклівы
І ў натужэнні руку ўзнёс
Ды над натоўпам іх патрос.

450 І кончана. Народ нядбайны,
Рассыпаўшыся, ідзе дамоў
І пра штодзённы шлях звычайны
Павесці гутарку гатоў.
Пусцее поле, заціхае.
І вось — жанчына і другая
Бягуць, паспешнасці паўны.
У пылу, стомлены яны
І к месту жудаснай падзеі
Нясуць трылогі і надзеі.
460 «З а п о з н а!» — хтосьці ім сказаў
І ў поле пальцам паказаў.
А там памост ужо ламалі,
Маліўся ў чорных рызах поп,
І на павозку падымалі
Два казакі дубовы гроб.

Адзін прад коннай чарадой
Мазепа грозен аддаляўся
Ад месца кары. Ён згрызаўся
Страшэннай нейкай пустатой.
470 Ніхто насустрач не спяшаўся,
І сам ён слова не казаў.
У пене конь яго імчаў.
Дамоў прыехаў. «Што Марыя?» —
Спытаў Мазепа, і не ў тон
Адказы чуюцца глухія...
Міжвольны страх бярэ ў палон;
У дом ідзе, глядзіць — святліца
Адна, пустая, ні душы.
Ён — ў сад. Шнуруе між куп ніцых,
480 І каля сажалкі ў глушы,
І на прагалах санцавейных —
Няма нідзе яе слядоў.
Сышла. Ён кліча слуг надзейных,
Сваіх прыдворных срдзюкоў.

Яны бягуць. Хрыпяць іх коні.
Пачуўся дзікі клік пагоні,
Вярхом — і скачуць малайцы
Наўскапыта ва ўсе канцы.

Бягуць імгненні дарагія,
490 Ды не вяртаецца Марыя.
Ніхто не ведаў, не чуваў,
Куды і як яна прапала.
Мазепа моўчкі скрыгатаў,
І чэлядзь, сціхнуўшы, дрыжала,
Атруту ў сэрцы несучы,
Запёрся гетман на ключы,
І там пры ложу ў цемры ночы
Сядзеў і хоць бы самкнуў вочы,
Боль цяжкіх мук зазнаючы.
500 На ранні высланыя слугі
Назад вяртаюць па начы.
Ледзь коні сунуцца. Папругі,
Аброць, падковы, чапракі —
Было ўсё пенаю пакрыта,
Ў крыві, пагублена, пабіта,
Але аб дзеўчы ні адзін
Ніякіх не прынёс навін.
І след яе, знак існавання,
Прапаў, як гук у цьме пустой,
510 І адна маці ў мрок выгнання
Панесла гора з ліхатой.

Песня трэцяя

Душы глыбокі сум і жаль
Імкнуцца з думкай дзёрзка ўдаль,
Аднак Мазепе не мяшае,
І, цвёрды ў намысле сваім,
Ён мыслі носіць аб адным
І з Карлам зносін не спыняе.
Між тым, каб лепей ашукаць,
Адвесці вочы падазрэнню,
Ён дактароў пачаў склікаць
10 На ложки ўяўнага мучэння.

Ён стогне, просіць аб сцаленні.
Плады турбот, вайны, трудоў,
Хірлявасць, болесці і жалі —
Ганцы ўжо смерці — прыкавалі
Яго к пасцелі, і гатоў
Ён хутка тленны свет пакінуць.
І ён звычай святы ўжо чыніць,
Ён архіпастыра заве
К пасцелі мнімае канчыны,
20 І на хітрэцкія сівіны
Алей таемнічны плыве.

Ды час ішоў. Масква дарэмна,
Гасцей чакаючы нядрэмна,
Срэдзь воражых старых магіл
Хаўтуры шведам ладзіць тайна.
Раптоўна Карл змяніў ухіл
І перанёс вайну на Украйну.

І дзень прыйшоў. Устаць пара.
Мазепа, страднік той пахілы,
30 Той труп жывы, што, як мара,
Ужо ступаў на край магілы,
Стаў грозным ворагам Пятра.
Цяпер ён жвавы, прад палкамі
Паводзіць гордымі вачамі,
Махае шабляй — і к Дзясне
Ён на кані праворна мкне.
Так хітры кардынал, сагнёны
Турботай, цяжкасцю гадоў,
Здабыўшы папскую карону,
40 Стаў молад, крэпак і здароў.

І весць на крыллях паляцела.
Украйна глуха зашумела:
«Ён перайшоў, ён здраднік стаў!
Ён Карлу свой бунчук аддаў,
Пад ногі кінуў». Агонь пыша,
Плыве крывавая мара
Вайны народнай.
Хто апіша

Той абурлівы гнеў Пятра?
50 Грыміць анафема ў саборах,
Мазепаў від катуе кат
І чыніць Рада ў вольных зборах
Другому гетману пасада.
З пустынных далеч Енісея
Ужо сем'і Іскры, Качубея
Паспешна вернуты Пятром.
Ён з імі слёзы пралівае,
Ён іх ласкае, адарае
Пашанай новай і дабром.
60 Мазепаў вораг, коннік слаўны,
Старык Палей, як паўнапраўны,
Паклікан з ссылкі ў царскі стан.
Дрыжыць мяцеж асірацелы,
На пласе гіне Чэчаль смелы
І запарожскі атаман.
І ты, кумір ваяцкай славы,
Для шлема кінуўшы вянец,
Твой блізак час, і вал Палтавы
Здалёк угледзеў пад канец.

70 І цар туды ж дружыны рушыў.
Яны, як бура, наплылі.
Абодва станы чутка вушы
І вочы востра напраглі.
Не раз пабіты ў схватцы смелай,
Зараней кроўю ап'янелы,
З байцом жаданым пад канец
Так грозна сходзіцца баец.
У злосці бачыць Карл магутны
Ужо не той натоўп бяспутны
80 Няшчасных нарвскіх беглякоў,
А шнур палкоў бліскучых, стройных,
Паслушных, быстрых і спакойных
І непахісны рад штыкоў.
Ды ён рашыў: узаўтра бой.
Спіць шведскі стан, як ноч, сурова,
А пад палаткаю адной
Вядзецца шэпатам размова.

«Не, бачу я, не, Орлік мой,
Мы паспяшылі недарэчы:
90 Разлік хоць дзёрзкі, ды не той —
Не будзе толку, чалавеча.
І мэта згінула мая.
Што зробіш? Промах даў я важны,
Падашукаўся ў Карлу я.
Ён хлопчык смелы і адважны.
Сутычкі дзве-тры разыграць,
Вядома, здолен ён з паспехам,
Знянацку ворага застаць,
На бомбу адгукнуцца смехам,
100 Не горш за рускага стралка
Прабрацца ў ноч к чужому стану,
Зваліць, як сёння, казака
І памяняць на рану рану,
Ды не яму — ён не дарос —
Змагацца з рускім веліканам:
Як полк, вярцецца ён свой ляс
Прымусіць хоча барабанам.
Ён слеп, упарт, нецерпяліў,
І легкадумен, і пыхліў,
110 Якому толькі шчасцю верыць!
Яму развагі нестае,
Ён поспех прошлым толькі мерыць.
Эх, зломіць рогі ён свае!
Саромлюся: пустым брадзягай
Як захапіцца ў старасць мог!
Аслеплен быў яго адвагай
І плыўкім шчасцем перамог,
Як дзеўча скромная».

Орлік

Развязкі

120 Счакаем мы. Час не сышоў.
Дабіцца можна царскай ласкі,
Калі ў саюз пайсці з ім зноў:
Пабіты намі, без сумнення,
Цар не адкіне пагаднення.

М а з е п а

Не, позна. Рускаму цару
Са мной мірыцца немагчыма.
Даўно азначан нерушыма
Мой лёс навек. Даўно гару
Зацятай злобай. Пад Азовам
130 Адноўчы я з царом суровым
У стаўцы ноччу піраваў.
Паўны віном кіпелі чашы,
Кіпелі з ім размовы нашы,
Я слова смелае сказаў.
Заціхлі госці маладыя.
Цар чашу ў злосці ураніў
І ён за вусы за сівыя
Мяне з пагрозаю схапіў.
Тады, пакорны ў марнай злобе,
140 Сабе кляцьбу адпомсціць даў.
Насіў яе, бы ў той утробе
Дзіцёнка маці. Час настаў.
Так, аба мне напамінанне
Захоўваць будзе да канца.
Паслан Пятру я ў пакаранне,
Я — цёрн ў лісці яго вянца.
Гатоў ён вотчыны і дворы
І лепшы міг жыцця аддаць,
Каб мець Мазепу у пакоры
150 Ды зноў за вус яго трымаць.
Ды лёс азначыцца па ночы.
Хто пабяжыць, рашыць зара...

Замоўк і закрывае вочы
Ён, здраднік рускага цара.

Гарыць усход дзянніцай новай.
Ужо на ўзгорках, па далах
Гурчаць гарматы. Дым ружовы
Клубамі ўсходзіць у прасцяг
Праменням ранічным на шлях.
160 Палкі рады свае самкнулі.
У баявым шнуры стралкі.

Бушуюць ядры, свішчуць кулі.
Навіслі холадам штыкі.
Сыны, ўзгадованыя славай,
У акопы шведы рвуцца лавай.
Як хвалі, конніца ляціць.
Пяхота рушыцца за ёю
І цяжкай цвёрдасцю сваёю
Імкненні конніцы мацніць.
170 І грознай бітвы поле тое
Грыміць, палае тут і там,
Ды яўна шчасце баявое
Спрыяе, службыць ужо нам.
Пальбой адбітыя дружыны
Бягуць і падаюць у прах.
Адходзіць Розен праз цясіны,
Складае зброю Шліпенбах.
Мы цінем шведаў раць за раццю,
Сцягоў іх славу крые мрок,
180 І бог вайны сваёй пячаццю
Наш адзначае кожны крок.

І вось тады з нябёс натхнёны
Пачуўся голас, клік Пятра:
«Да справы з богам! Час». З шатра,
Гуртком любімцаў атачоны,
Выходзіць Пётр. Яго пагляд
Гарыць агнём. Яго від страшны.
Ён сам — імклівасць. Ён — дзень ясны,
Ён — грому божага раскат.
190 Ідзе. Яму каня падводзяць.
Імкліў, лагодзен верны конь.
Дня счуўшы суднага агонь,
Дрыжыць, вачыма коса водзіць
І, горды коннікам сваім,
Імчыцца ў праху баявым.

На поўдні сонца. Жар палае.
Як рольнік, бітва спачывае.
Сям-там гарцуюць казакі.
Раўненнем лад бяруць палкі.
200 Маўчыць гамонка баявая,

На ўзгорках, прыпыніўшы рэў,
Глядзіць гармат галодных зеў.
І вось раўніна ажывае.
Дзесь далеч грымнула «ура»:
Палкі загледзелі Пятра.

Ён праімчаўся прад палкамі,
Магутны, радасны, як бой,
Ён поле паядаў вачамі.
Нясліся ўслед за ім гурмой
210 Гнязда Пятрова арляняты —
У зменах, лёс чым так багаты,
У справах царства і вайны
Яго сябры і пестуны:
І Шарамецеў, друг паходны,
І Брус, і Боур, і Рэпнін,
І шчасця балаўнік бязродны,
Як уладарны царскі сын.

І перад сінімі радамі
Сваіх гартованых дружын,
220 Нясёны вернымі слугамі,
У гушцы, бледзен, нерушым,
У болях раны Карл з'явіўся.
Яго ваякі шлі за ім.
Ён ціха ў думу углыбіўся,
І зрок збянтэжаны адбіў
У ім нязвыклае ўзрушэнне.
Здалося, Карла прывадзіў
Жаданы бой у недаўменне...
І раптам — слабы ўзмах рукі:
230 На рускіх рушыў ён палкі.

І з імі царскія дружыны
Сышліся ў дыме срэдзь раўніны;
І грымнуў бой, Палтаўскі бой!
Пад градам куль, агнём разлітым,
Жывой людскоў сцяной адбіты,
За паўшым строем свежы строй
Штыкі змыкае. Цяжкай лавай
Налёты конніцы рухавай

Жах смерці сеюць. Згарача
240 У сутычках рубяцца спляча.
І, паваліўшы целаў груды,
Клубкі чыгунныя усюды
Між імі рвуцца, грукацяць,
Прах рыюць і ў крыві сіпяць.
Швед, рускі — рэжа, рубіць, коле.
Бой барабанны, крык, скуголле,
Гарматаў гром, іржанне, стогн,
І пекла й смерць з усіх старон.

Сярод трывогі і ўзрушэння
250 Спакойна, поглядам натхнення
Правадыры на бой глядзяць,
За рухам ратніцтва сачаць,
Прадбачаць ход і лёсы бою
І думкі дзеляць між сабою.
Ды хто паблізу ўладара?
Хто воін той пад сівінамі?
Двумя падтрыман казакамі,
Гарлівец рускага цара,
Ён вокам практыка-героя
260 За мітусеннем сочыць боя.
Ды на каня не ўскочыць ён —
Змарнеў Палей стары ў выгнанні,
І казакі на кліч: к змаганню! —
Не паляцяць з усіх старон!
Але чаму бліснулі вочы
І злосцю, нібы мрокам ночы,
Яго заслалася чало?
Што абурыць яго магло?
Ці згледзеў ён праз дым, туманы
270 Мазепу — ворага, і ён
Сваім гадам і свайму стану
У гэты міг паслаў праклён?

Мазепа ў цяжкім задуменні
Глядзеў на бітву ў акружэнні
Сваіх мяцежных казакоў,
Радні, старшынь і сердзюкоў.
Раптоўна — стрэл. Ён азірнуўся —

У Вайнароўскага ў руках
Мушкетны ствол дымком крануўся.
280 Забіты ў некалькіх сажнях
Казак скрываўлены валяўся.
А конь у пене і ў пылу,
Пачуўшы волю, паімчаўся
І знік у вогненным далу.
Казак на гетмана імкнуўся
Праз бітву з шабляю ў руках,
З шалёнай ярасцю ў вачах.
Пад'ехаў гетман, азірнуўся,
Спытаў. Але казак-яздок
290 Ужо канаў. Пагаслы зрок
Гразіў шчэ ворагу Расіі.
На твар сон смерці наплываў,
І імя любае Марыі
Язык ледзь чутна называў.

Ды блізка, блізка перамога.
Ура! Мы ломім шведа злога!
О слаўны час! о слаўны від!
Яшчэ напор — і вораг біт.
І следам конніца ў пагоню,
300 Забойствам тупяцца мячы,
І паўшымі пакрыты гоні,
Як роем чорнай саранчы.

Піруе Пётр. І горды, светлы,
І славы поўны зрок яго.
І царскі пір, як сонца, ветлы
Пры кліках воінства свайго.
Ён у шатры сваім частуе
Сваіх ваяк, ваяк чужых,
Палонных гонарам трактуе
310 І за настаўнікаў сваіх
Прыязных тостаў не шкадуе.

Але дзе першы званы госць?
Дзе першы грозны наш вучыцель,
Чью нястомленую злосць
Палтаўскі сцішыў пакарыцель?

І дзе Мазепа? дзе ён, змей?
Куды схаваўся Юда ў страсе?
Чаму кароль не між гасцей?
Чаму прадажнік не на пласе?

320 Вярхом праз шыр стэпоў глухіх
Кароль і гетман мкнучь галопам.
Бягуць. Звязала доля іх.
Пагоня, блізкая іх тропам,
Даруе сілу каралю.
Ён рану цяжкую сваю
Забыв. Панікшы галавою,
Ляціць, не спынены нічым,
І слугі верныя гурмою
Чуць паспяюць услед за ім.

330 Акідваючы вострым зрокам
Стэповых далечаў прастор,
З ім гетман мкне непадалёку.
Вось хутарскі прад імі двор.
Чаго ж Мазепа ў непакою?
Чаго ўзбоч хутара стралою
Ён паляцеў? Куды? Чаго?
Ці двор узрушыў так яго,
І гэты сад, і дом самотны,
І дзверы з зяўраю пустой
340 Расказ забыты і журботны
Яму напамнілі сабой?
Губіцель святасці нявіннай!
Ці пазнаеш ты кут гасцінны,
Вясёлы колісь гэты дом,
Дзе ад віна жывы, румыны,
Сям'ёй шчаслівай шанаваны,
Ты жарты сыпаў за сталом?
Ці пазнаеш прытулак скромны,
Дзе мірны ангел бытаваў,
350 І сад, адкуль ты ноччу цёмнай
Увёў у стэп... Пазнаў, пазнаў!

Хавае змрочнасць ценяў землю.
Паўзбераг сіяга Дняпра

Між дзікіх скалаў чутка дрэмле
Расіі вораг і Пятра.
Шануюць мары сон героя.
Урок Палтавы ён забыў.
Ды сон Мазепаў цяжкі быў.
Дух цёмны ў ім не знаў спакою.
360 І раптам — ціш і глуш кругом —
Яго ж завуць! Ён абудзіўся.
Глядзіць — хтось, грозячы пярстом,
Над ім ціхутка нахіліўся.
Ён дрогнуў, як пад тапаром.
Прад ім з развітымі касамі
Стаіць, паблісквае вачамі,
У рвані ўся, худа як цень,
І на ёй месяца прамень.
«Ці ж сон? Марыя! ці ты гэта?»

М а р ы я

370 Цішэй, цішэй! вось толькі што
Айцец і маці сышлі з свету...
Пастой... пачуць нас можа хто!

М а з е п а

Марыя, бедная Марыя!
Апамятуйся, што з табой!

М а р ы я

Паслухай: хітрыкі якія!
Што за расказ у іх... Пастой.
Яна за тайнасць мне сказала,
Што бацька мой на плаху лёг.
І мне ціхутка паказала
380 Сівую галаву... о бог!
Куды ўцякаць нам ад зласлоўя?
Падумай, штука якава:
Не чалавечча безгалоўе,
Была ж то воўча галава!
Чым ашукаць мяне хацела!
Нашто мяне ёй катаваць?
І для чаго? Каб я не смела
З табой сягоння уцякаць?

Як можна?..

390 З горыччу балеснай
Любоўнік слухаў бессардэчны,
Ды, віхрам дум закружана,
«Аднак жа,— кажа зноў яна,—
Я помню поле... гоман тлумны,
Народ і... мёртвыя... я шла...
На свята маці павяла...
Ды дзе ж ты быў? З табой парозна
Чаго блукаю ў ночы я?
Хадзем дамоў!.. хутчэй, бо позна...

400 Ах, чую, галава мая
Узбунтавана, ды з пустога:
Я палчыла за другога
Цябе, старык. Я не твая!
Пакінь мяне. Твой зрок нягожы,
Пачварны ты. А ён прыгожы:
З яго вачэй глядзіць любоў,
А ў гутарках такая нега,
А вусы,— ну, бялей ад снега,
А на тваіх застыла кроў».

410 І з дзікім смехам завісчэла...
І лягчэй серны маладой
Яна ўзнялася, паляцела
І знікла ў цемрадзі начной.

Зыходзіў мрок. Усход святлеў.

Агонь казачы палымнеў.
Пшаніцу казакі варылі;
Драбанты ўжо каля Дняпра
Каней расседланых паілі.
Прачнуўся Карл. «Пара! пара!
420 Уставай, Мазепа, час — світае».
Ды гетман сам не спіць даўно.
Нуда, нуда яго згрызае,
І сэрца горычы паўно.
І моўчкі ён каня сядлае
Ды мчыцца з беглым каралём.
Рубеж свой родны пакідае,
І страшны зрок гарыць агнём.

Прайшло сто год — што ж засталася
 Ад сільных, гордых тых людзей,
 430 Так поўных волюю страсцей?
 Іх род мінуўся ў марным лёсе,
 І знікнуў з ім крываваы след
 Намогі, гора, цяжкіх бед.
 У жыцці паўночнае дзяржавы,
 У яе лёсе, барацьбе
 Адзіны ты, герой Палтавы,
 Пакінуў помнік па сабе.
 У краю тым, дзе рад крылаты,
 Як стража мірная, млыноў,
 440 Бендэр вартуе валы-скаты,
 Дзе буйвал шворыцца рагаты
 Вакол магілаў-курганоў —
 Сляды апошняе прыгоды,
 Тры заняпалыя ў зямлі,
 Заросшыя імхамі сходы
 Аб шведскім сведчаць каралі.
 З іх адбіваў ён, неадумны,
 З натоўпам слуг, пад грозны гук,
 Турэцкай раці прыступ шумны
 450 І кінуў шпагу пад бунчук.
 І дарма там чужак панылы
 Шукаў бы гетманскай магілы:
 Забыт Мазепа з даўніх пор,
 І толькі святасцю царкоўнай
 Яму пракляцце красамоўна
 У год адзін раз шле сабор.
 Ды захавалася магіла
 Нявінных страднікаў дваіх:
 Між праведных магіл старых
 460 Іх мірна цэрква прытуліла.
 Цвіце ў Дзіканьцы цэлы гай
 Дубоў, сябрамі ўзгадаваных;
 Аб продках, смерцю пакараных,
 Вядуць унукам яны бай.
 Але дачка... аб ёй паданні
 Маўчаць. Пакуты і блуканні,
 І лёс яе, і марнасць чар
 Непранікальнай цемнатою

470 Ад нас закрыты. Ды парою
Сляпы українскі пясняр,
Калі ў сяле перад народам
Ён песні гетмана бранчыць,
Аб грэшнай дзеўчы мімаходам
Казачкам юным гаманіць.